

Halkçı Partinin Politik Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

An Assesment on Political Identity of Populist Party

Kubilay Düzenli¹

¹Ars. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, kdizenli@ktu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-3662-2656

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Halkçı Parti
Sosyal Demokrasi
Siyasal Kimlik*

Makale Geçmişi:

*Geliş Tarihi: 29 Mart 2021
Kabul Tarihi: 20 Ağustos 2021*

ARTICLE INFO

Keywords

*Populist Party
Social Democracy
Political Identity*

Article History:

*Received: 29 March 2021
Accepted: 20 August 2021*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Halkçı Parti'nin siyasal-toplumsal kimliği bağlamında bir değerlendirme yapmaktır. Türkiye'de, 12 Eylül askeri müdahalesi sonrası 1980-1983 askeri yönetim hâkim olmuştur. Mayıs 1983'te demokratik siyasal yaşama dönüş kapsamında yeni siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. Halkçı Parti 20 Mayıs 1983'te bir grup sosyal demokrat-Atatürkçü tarafından kurulmuştur. Parti, 1983 Milletvekili Genel Seçimleri ve 1983 Mahalli İdareler Seçimlerine katılmış ve bu iki seçimde sırasıyla %30,1 ve %8 oy almıştır. Kasım 1985'te HP kendini feshetmiş, HP ile SODEP birleşerek SHP'yi kurmuştur. Makalenin amacı kapsamında ilk olarak 1950'den 1980'e kadar Türkiye'de siyasetin gelişimi incelenmiştir. Ardından 1970'ler Türkiye'sinde CHP içindeki tartışmalar siyasal yaşama etkileri bakımından analiz edilmiştir. Son olarak ise HP'nin temel metinleri ve liderlerinin söylemleri incelenerek partinin siyasal-toplumsal kimliği hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç olarak HP'nin Batılı anlamda sosyal demokrat bir parti olarak nitelenemeyeceği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study make an overall assesment in the context of social-political identity of Populist Party (PP). After the 12 September 1980 coup d'etat military power has supremacy during the 1980-1983 in Turkey. In May 1983, new political parties began to be established as a part of the return to democratic political life. The Populist Party (PP) was founded by a group of social-democrat- *Atatürkçü* on 20 May 1983. Party joined 1983 General Elections and 1984 Local Elections and received %30,1 and %8 of the vote respectively in these two elections. Within the scope of this article first of all the development of politics in Turkey were examined from 1950 to 1980. Then in 1970's the debate within the CHP analyzed in terms of effects on political life. Lastly has been given information about the party's political-social identity by examining party programme and speeches of chairman. As a result, it can be determined HP's can not be called as a social democrat party in Wetem sense.

Amaç ve ilke birliğine sahip insanların bir araya gelmeleriyle oluşan siyasi partiler, politik yaşamın temel öğelerinden bir tanesidir. Siyasal erke sahip olmak amacıyla çeşitli grupların kurulmasının, tarihi çok eskilere dayansa da siyasal partilerin ihdası, modern döneme ait bir olgu niteliğindedir (Dursun, 2019: 257). Bugünün dünyasında, dikta rejimleriyle yönetilmekte olan ülkeler hariç her memlekette, siyasi partilerin varlığına rastlanmakta (Heywood, 2012: 139) ve bu partiler arasında, parlamento ve/veya devlet başkanlığını kazanma mücadelesi gerçekleşmektedir.

Türk siyasal yaşamındaki siyasi partilerin izdüşümü, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar götürülebilmektedir. Kuruluş ve teşkilatlanması, II. Abdülhamid'in tahtta olduğu yıllara denk gelse de İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ilk kez 1908'de kurumsal kimliğiyle seçimlere katılmış, ilerleyen yıllarda ise değişik eğilimlere mensup çok sayıda parti kurulmuştur (Tunaya, 1988: 5-6). Millî Mücadele yıllarında içteki birliği parçalayabileceği düşüncesiyle açık biçimde telin edilen partiler, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Mustafa Kemal'in öncülüğünde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF,) uzun bir süre memleket genelinde faaliyet gösteren tek siyasi parti olmuş ve siyasal-toplumsal-kültürel yaşamda bir dizi önemli değişikliğin, altına imza atmıştır (Ahmad, 2019: 89-90).

1923-1946 yılları arasında iki kez deneyimlenen çok partili siyasal yaşama geçiş ancak II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmis; 1946 senesinde CHP'den ayrılan bir grup siyasetçi tarafından kurulan Demokrat Parti (DP) önce 1946'da mecliste temsil hakkı elde etmiş, 1950'de ise mecliste çoğunluğun sahibi olmuştur.

1950-1960 yıllarında Türk siyaseti ağırlıklı biçimde DP-CHP mücadelesine tanıklık etmiş; bu mücadele, 27 Mayıs (1960) askeri darbesinin, DP'nin siyasal faaliyetlerine son vermesiyle noktalanmıştır. Askerlerin gözetiminde hazırlanan 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesini takiben; siyaset, "ideoloji" kavramıyla tanışmış, partiler savundukları değerler uyarınca kamuoyunda "sağ" veya "sol" biçiminde adlandırılmaya başlamıştır. Bu noktada Duverger'in kadro-kitle partileri ayrımından bahsetmek yerindedir.

Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger (1974: 106-107), finansmanı önemli ölçüde büyük sermaye gruplarına veya özel bağlılıklara dayanan; tabandaki örgütlülüğü, parti disiplini ve ideolojik yönü zayıf partileri "kadro"; tabanda güçlü bir örgütlülüğe sahip olan, ideolojik nitelikleri baskın ve finansmanını belirli bir grup veya kişiden ziyade geniş toplumsal kesimlerce sağlanan partileri ise "kitle" partisi olarak nitelendirmektedir. Kadro-kitle partileri arasındaki gevşek-sıkı parti disiplini ve güçlü-zayıf ideolojik kimlik ayrımı partilerin, siyasal yaşamdaki etkinliği üzerinde de belirleyici olmakta; kadro partileri, ağırlıklı biçimde seçimden seçime etkinlik göstermeyi tercih ederken kitle partileri, propaganda fırsatı elde ettikleri her zemini, program ve ilkelerinin kamuoyuna iletiminde bir araç olarak görmektedirler (Kapani, 2007: 186-187).

Bu bağlamda siyasal yaşam üzerine gerçekleştirilecek bir okuma; Türk siyasetinde kadro-kitle partisi ayrımında ağırlığın kitle partilerinde olduğunu gösterecek; çok partili siyasal yaşamda, kitle partisi tipinde örgütlenen ve faaliyet gösteren çok sayıda siyasi partinin, kurulduğu sonucuna ulaşılacaktır. Bu çalışmanın sınırlılığı dahilinde merkez-sosyal demokrat soldaki gelişme ve tartışmalar önemlidir.

Türkiye'de sosyal demokrasinin gelişimi, Kıta Avrupa'sında olduğu gibi güçlü bir işçi sınıfı deneyiminden kuvvet alamamış, daha ziyadesiyle küçük burjuva sınıfsallığı üzerine temellenmiştir (Bezci, 2010:49). Çalışmanın ikinci bölümünde de tartışıldığı üzere İnönü'nün 1960'ların başında CHP'nin, ortanın solunda yer alan bir parti olduğunu kamuoyu ile paylaşması, parti içindeki uzun süreli bir tartışmanın eseri olmaktan daha çok pragmatik bir tutum kapsamında gerçekleşmiştir. Türkiye'de sosyal demokrat siyasetin meclis temsiliyeti 1960-1980 arası CHP'de karşılık bulmuş iken, 12 Eylül (1980) askeri darbesiyle bu durum sona ermiş darbeler diğer siyasi partiler gibi CHP'nin de faaliyetlerine son vermişlerdir.

Yeniden siyasi partilerin kurulmaya başlandığı Mayıs 1983 ile seçimlerin yapıldığı Kasım 1983 arasındaki 6 aylık zaman diliminde çok sayıda siyasi parti kurulmasına rağmen askerler seçimlere katılmak hakkını yalnızca Anavatan Partisi (ANAP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ve Halkçı Parti (HP)'ye tanımış; Büyük Türkiye Partisi (BTP), Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP), Huzur Partisi (HP) ile Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) milletvekili aday listelerindeki isimlere verilen vetolar sebebiyle seçimlere katılamamıştır. Askerler, MDP ve ANAP'ın milliyetçi-muhafazakâr, HP'nin ise sosyal demokrat seçmenden destek alacağı ön kabulüyle hareket etmişlerdir (Tekin ve Okutan, 2011: 198-199).

Kuruluşu ile tüzel kişiliğini fesih arasındaki (Mayıs 1983-Kasım 1985) 30 aylık süreçte biri ulusal biri yerel iki seçime katılan, ulusal seçimlerde gösterdiği performansla, Türkiye koşullarında "sol" için hiç de azımsanmayacak bir oy ve meclis temsiliyeti elde eden HP'yle ilgili literatür Seçkin (2019)'in partinin, Türk siyasal yaşamındaki yeri ve önemini inceleyen çalışması haricinde ekseriyetle, 12 Eylül rejiminden, sivil siyasete dönüş sürecinde yaşanan gelişmelere odaklanmaktadır. Şahin (2016:297), 1983 senesindeki genel seçimlerde yarışan siyasi partilerin, askeri idare sonrası döneme dair söylemlerini incelediği çalışmasında, HP'nin kendisini, solda konumlandırılan bir siyasi parti olmasına karşın parti programında, sendika ve grev hakkı, demokrasinin ve bireysel özgürlüklerin geliştirilmesi, gibi başlıklarda ayrıntılı düzenlemelere yer verilmemiş olduğunu söylemekte; bu durumu temelde, dönemin siyasal-toplumsal koşullarıyla ilişkilendirmektedir. Duman (2015:55); HP, ANAP ve MDP'nin milliyetçilik anlayışlarını konu edinen çalışmasında, HP'yi askeri idare koşullarında, sosyal demokrat tabana hitap etme kaygısı taşıyan bir siyasi parti olarak nitelermekte; HP'nin milliyetçilik anlamında, rakiplerinden farklı olarak muhafazakarlıkla ilişkili bir milliyetçilik tanımı yerine, ulus-devlet olgusunu merkeze alan bir milliyetçilik tanımı geliştirmeyi yeğlediğini söylemektedir.

HP üzerine yapılan akademik çalışmalar, başka bir yönüyle de partinin, askeri rejim koşullarında ne ölçüde sosyal demokrat bir siyasi parti olabileceği sorusu üzerine odaklanmakta ve ilgili dönemin, demokrasinin inşası bağlamındaki sınırlılığı hesaba katılarak; HP; askerlerin, siyasal yaşamdaki denge arayışının ürünü biçiminde nitelenmektedir (Keskin ve Akın, 2020: 721, Kaynar ve Ak, 2018: 371, Kahraman, 2008: 223-224). HP'nin, -dönemin- sosyal demokrat çevrelerinde, genel manada askerlerin icazetlisi bir siyasi parti olarak görülmesi, Kömürcü (2009: 5) tarafından 1985 senesindeki SODEP-HP birleşmesiyle kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)'nin tek parti dönemiyle hesaplaşma olanağını ortadan kaldırmasıyla ilişkilendirilmekte, Bora (2017: 587) tarafından ise HP'nin 1970'ler Türkiye'sindeki CHP'nin değil ulusalcı Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)'nin devamı olduğu yönündeki iddiasına zemin teşkil etmektedir. Yazarın ifadesiyle; HP'nin asli vazifesi, ordunun isteği doğrultusunda "merkez solun sıklet merkezini Atatürk-devletçi, muhafazakâr-cumhuriyetçi" bir noktaya

taşımaktadır. Bu görüş; 12 Eylül'ün ardından Evren'in hükümeti kurma görevini tevdi için aklındaki ismin darbe öncesi dönem CGP lideri, Turhan Feyzioğlu olduğu düşünüldüğünde bir kat daha anlam ve haklılık kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; HP'nin kuruluş sürecinde yaşanan tartışmalar, parti programı, partinin kurucu genel başkanı Necdet Calp ve Haziran-Kasım 1985 arasında genel başkanlık yapan Aydın Güven Gürkan TBMM'deki konuşmaları ve parti temsilcilerinin, ANAP iktidarının ilk döneminde, kamuoyuna yansıyan; Türkiye'nin, ekonomik-idari-toplumsal manada, büyük bir dönüşüm geçirmekte olduğuna işaret eden kimi kanun teklifleri hakkında, mecliste gerçekleştirdikleri konuşmalar ışığında, HP'nin politik-toplumsal kimliğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ayrıca, 1980'li yılların ortalarından başlayarak bugüne değin sosyal demokrat siyasetin, Türkiye'deki gelişimi göz önüne alındığında HP'nin bu bağlamda sağladığı, olumlu-olumsuz katkıya ilişkin bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmada sırasıyla; 27 Mayıs'tan, 12 Eylül'e iki darbe arasında Türkiye'de siyasal yaşamın gelişimi ana hatlarıyla ele alınacak, CHP'nin, 1960'lı yılların ortasından başlayarak yaşadığı kimlik bunalımı ve parti içindeki sosyal demokrasi-Kemalizm tartışmaları, parti ve genel siyasette yarattığı etki bağlamında incelenecek, son olarak ise 12 Eylül müdahalesi ve sonrasında gelişmeler ile HP'nin Türk siyasetindeki yeri, döneme ait belgeler ve tartışmalar eşliğinde açıklığa kavuşturulacaktır.

1. İKİ DARBE ARASI TÜRK SİYASAL YAŞAMININ KISA ÖYKÜSÜ: DEMOKRASİ, VESAYET, İSTİKRARSIZLIK

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş, 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nin, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kurulması ile sağlanmak istemiş; her iki siyasi parti de kısa süre içinde siyaseten etkinliklerini yitirmişlerdir. Türkiye'de yeniden birden fazla siyasi partinin, varlık fırsatı yakaladığı siyasal konjonktür ancak II. Dünya Savaşı sonrası mümkün hâle gelmiş; bu süreçte Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan öncülüğünde kurulan Demokrat Parti (DP) (Eroğul, 2019: 16) önce CHP haricinde mecliste temsil edilebilen diğer siyasi parti olmuş, 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri'nde ise CHP'ye karşı mutlak bir üstünlük tesis ederek 27 senelik tek parti iktidarını sonlandırmıştır (Karpap, 2010: 327-328).

DP, iktidarının ilk senelerinde vatandaş hak ve özgürlükleri, ekonomik gelişmeler gibi başlıklarda önemli adımlar atılmışsa da (Zürcher, 2009: 327-328) 1950'li yılların ikinci yarısından başlayarak iç siyasette otoriter yönetim anlayışı güçlenmiş; Vatan Cephesi'nin kurulması, Tahkikat Komisyon'un kurulması yönünde yasal düzenlemenin gündeme getirilmesi, DP'ye rey vermeyen, Kırşehir'in cezalandırılarak il iken; ilçeye dönüştürülmesi gibi (Kaynar, 2019: 37) demokratik siyasal yaşamın ruhuna aykırı bir dizi eylemde bulunulmuştur. Bu koşullar altında, 27 Mayıs 1960'ta Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi; kendisini, Millî Birlik Komitesi (MBK) biçiminde adlandıran bir grup subay tarafından emir-komuta zinciri ihlal edilerek gerçekleştirilmiştir.

Darbenin gerçekleşmesini takiben, 27 Mayıs öncesinde komite bünyesinde bir ikiliğe sebebiyet vermemek için ertelenen darbe sonrasında ne yapılacağı sorusu gündeme gelmiştir. Bu noktada darbenin faili konumundaki 38 ismin, görüşleri bakımından temelde iki gruba ayrıldığı söylenebilir. Anayasa ve seçimlerin yapılarak yönetimin, siyasetçilere devrini savunanlar ve daha uzun süre işbaşında kalmaktan yana olanlar (Ahmad, 2010: 208). Süreç içinde ilk grup baskın gelmiş, Temmuz ayında 1961 Anayasası halk oylamasına sunulmuş; Ekim ayında ise yeni kurulan siyasi partilerin katılımına izin verilen ulusal seçimler düzenlenmiştir (Aydoğan, 2020: 430).

Seçim sonuçları açık biçimde göstermektedir ki; halk, 27 Mayıs müdahalesini en azından askerlerin beklediği ölçüde sahiplenmiş değildir. Zira, DP'nin devamı olmak iddiasındaki partilerin oyları toplamı beklenenin çok üzerindedir ve CHP oy oranı bakımından birinci gelse de meclis çoğunluğunu elde edememiştir, dahası Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde de AP'nin gerisinde kalmıştır (Ahmad, 1995: 192). Bu koşullar altında, CHP ve AP Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetini kurmuş; hükümetin görevde olduğu dönem Albay Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilen bir darbe girişimi bastırılarak yeni bir 27 Mayıs sürecinin önüne geçilmiştir (Özcan ve Çelik, 2017: 169, Çavdar, 2013: 121).

Bu aşamada, üzerinde durulması gereken gelişmelerin başında 1961 Anayasası gelmektedir. Anayasa, esas hâliyle yürürlükte kaldığı 1961-1971 yılları arasında; Türkiye'de, devlet-vatandaş ilişkilerinin düzenlenmesi ve iktidarı sınırlayan kurumların varlığı bakımından ne tek parti iktidarı ne de DP iktidarının ilk seneleri haricinde eşine rastlanmamış bir siyasal-toplumsal iklimin, inşasını mümkün kılmış; Anayasa Mahkemesi (AYM), Yüksek Hâkimler Kurulu (YHK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve Basın İlan Kurumu (BİK) gibi kurumların hukuki temellerinin atılması ile Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) ve üniversite özerkliğinin ilkesel manada kabul görmesi, 1961 Anayasası'yla gerçekleştirilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2014: 105-108).

1960'lı yılların ikinci yarısı itibarıyla Türkiye'de toplumsal hareketlilik had safhaya ulaşmış, silahlı kuvvetlerin alt ve üst kademelerinde bölünmeler yaşanmaya başlamıştır. Artan toplumsal hareketlilik karşısında hükümet tarafından alınan tedbirleri

yetersiz bulan kuvvet komutanları, Mart 1971’de ordu içindeki bir cunta girişimini bastırdıktan sonra, kendi aralarında birliği tesis ederek, yayımladıkları bir muhtırayla, Demirel Hükümeti’ni görevden ayrılmak zorunda bırakmışlardır (Ersan, 2014: 62). Mart 1971-Ocak 1974 arasında Türkiye, görünürde siyasetçilerin perde gerisinde ise askerlerin etkili olduğu dört farklı “teknokrat kabinesi” tarafından yönetilmiştir. Bu hükümetlerden ilki, 12 Mart’ın hemen ardından CHP’den istifa eden Kocaeli Senatörü Nihat Erim tarafından kurulmuş, I. Erim Hükümeti’ne CHP liderliği tarafından verilen destek parti içinde bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir.¹ Aynı senenin Aralık ayında kabinedeki görece demokrat ve reform taraftarı isimlerin, Erim tarafından kendilerine sunulacağı garantisini verilen çalışma koşullarının yaratılmadığı gerekçesiyle görevlerinden istifa etmeleri üzerine, Erim, hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Sunay’a iletmış, Cumhurbaşkanı’nın tekrar kendisini hükümeti kurmakla vazifelendirmesi üzerine ise daha mutedil karakterli isimlerden oluşan yeni bir hükümet kurmuştur. II. Erim Hükümeti’nde uzun ömürlü olamamış, hükümetin Nisan 1972’deki istifasından sonra Ferit Melen ve Naim Talu’nun kurduğu partiler üzeri hükümetlerle, seçimlere gidilmiştir (Ozan, 2015: 687-691).

Ara rejim döneminde aktüel siyasete etki bakımından en mühim gelişme, 1961 Anayasası’nın, dayandığı temel ilkelerin ortadan kaldırılması anlamına gelecek bir dizi yasal değişikliğin gerçekleştirilmesidir. Bahse konu değişiklikleri kapsamında; yürütme organı güçlendirilmiş, 1961 Anayasası’nda özerk olduğu ilan edilen kurumların özerkliği ya bütünüyle sonlandırılmış ya da önemli ölçüde zayıflatılmış, parlamento içi ve parlamento dışı muhalefetin siyaset yapabilme kanalları daraltılarak demokratik siyasete ket vurulmuş, adalet bakanının, Yüksek Hâkimler Kurulu’na, oy hakkına sahip biçimde katılabileceği öngörülerek; yürütme, yargı üzerine güçlendirilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmuş, gazete toplatılma, gözaltı süresinin uzatılması, sendikal özgürlük gibi alanlarda otorite-özgürlük dengesi, otoriteyi önceleyecek bir anlayışla ele alınmaya başlanmış, askeri yargı; sivil yargı karşısında güçlendirilerek asker-sivil ilişkileri bağlamında demokratik siyasal yaşamın usul ve esasları uyarınca bir geriye gidiş yaşanmıştır (Koca, 2020: 92-95, Yıldırım, 2019: 45-55).

Askeri idare koşullarında, siyasetin normalleşmesi adına en önemli adım; AP ve CHP liderlerinin, Fahri Korutürk’ün, cumhurbaşkanı adaylığı üzerinde uzlaşmaları olmuş; bu suretle, askerlerin; Faruk Gürler’i, görev süresi dolan Cevdet Sunay yerine Cumhurbaşkanı yapabilmelerinin önüne geçilmiştir (Toker, 1993: 323). Aynı sene içinde yapılan seçimlerde, hiçbir siyasi partinin tek başına iktidar olmaya yetecek sayıda milletvekili kazanamaması sebebiyle Türkiye, yeniden koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye başlamıştır.

1961’den 12 Mart’a değin süregelen on senelik periyot, tüm eksikleri saklı kalmakla birlikte, idare-vatandaş ilişkisi ve sivil-asker ilişkileri bağlamında; “demokrasi”, 12 Mart Muhtırası ve sonrasını ise kurulan hükümetlerin niteliği ve icraatları bakımından “vesayet” dönemi olarak adlandırılabilen gibi 1974-1980 yıllarının “istikrarsızlık” yılları, biçiminde nitelenmesi mümkündür. Zira, bu seneler dahilinde Türkiye; farklı koalisyon ve azınlık hükümetleri tarafından yönetilmiş; ancak bu hükümetlerin hiçbiri, yönetsel ve ekonomik istikrarsızlığının önüne geçecek bir politik yaklaşım sergileyememiştir. 12 Eylül 1980’de askerlerin, geçmiş askeri darbe ve muhtıralardan farklı olarak daha geniş ölçekli ve siyaset kurumunu bütünüyle tasfiye etmek amaçlı müdahalesi neticesinde bu istikrarsızlık hâline son verilmiş ve Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır.

2. 1960 SONRASI CHP VE SOSYAL DEMOKRASİ-KEMALİZM TARTIŞMALARI

Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sonuçlanmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, yüzünü yeni rejime ilişkin meselelere çevirmiş; bu süreçte Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) partileşerek CHF’ye dönüşmüştür. Mayıs 1950’deki seçimler neticesinde CHP, uzun süreli tek parti iktidarından uzaklaşmış ve parti için muhalefet dönemi başlamıştır. 27 Mayıs (1960) darbesinin ardından yönetimin sivilere devredilmesiyle başlayan süreçte CHP’nin büyük ortak olduğu kimi koalisyon hükümetleri kurulmuşsa da 1965’ten başlayarak CHP, yeniden AP karşısında muhalefete düşmüştür.

CHP’de, o güne değin gündeme gelmemiş bir mesele olan parti kimliği tartışmaları, ilk kez 1965 seçimlerine gidilirken parti ileri gelenlerinin mesai harcadığı bir konu hâline gelmiş; İnönü, “*CHP, bünyesi itibarıyla devletçi bir partidir ve bu sıfatla elbette ortanın solunda bir ekonomik anlayışta*” (Uçkan, 2017: 454) biçimindeki ifadesiyle, bu tartışmalara dahil olmuştur. Yeni dönem, bir anlamda “ortanın solunu” partiyi başarıya ulaştıracak bir araç olarak sahiplenilenlerle, mesafeli duranlar arasındaki mücadele biçiminde okumak mümkündür. 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleriyle, 1966 senesindeki senato üyeliklerinin üçte birinin yenilenmesi seçimlerine ortanın solu ve parti içi kimlik tartışmaları eşliğinde katılan CHP, her iki seçimde de aradığını bulamamış, AP karşısında ezici bir mağlubiyet almıştır (Aydın ve Taşkın, 2014: 139-146). Bu süreç CHP

¹ CHP içi tartışmalar çalışmanın bir sonraki bölümünde ayrıntılarıyla incelenecektir.

içerisinde ortanın solunu destekleyen ve karşı çıkan isimlerin açık biçimde belli olmaları bakımından da önem teşkil etmiş ve partinin, 1966 senesinde gerçekleştireceği 18. Kurultay öncesinde safları iyice netleşmiştir.

İnönü'nün; ortanın solu kavramını, partinin ideolojik konumu olarak tarif etmesine kadar ki süreçte partinin ilerici ve muhafazakâr kanatların lideri sırasıyla, Turhan Feyzioğlu ve Ferit Melen'dir (Emre, 2019: 66). Yeni dönem ise Feyzioğlu ve Melen'i birbirlerine yakınlaştırmış daha doğru ifadeyle Feyzioğlu, yenilikçi kanadın liderliği vasfını yitirmiş; Feyzioğlu'nun yerini 1961 seçimleri sonrası kurulan ilk koalisyon hükümetinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yapmış olan Bülent Ecevit almıştır. Bu bağlamda Ecevit ve Feyzioğlu'nun ortanın solu ifadesine yönelik geliştirdikleri söylem ve CHP'nin siyasal kimliğinin belirlenmesinde, sosyal demokrasi-Kemalizm ağırlığına yönelik yaklaşımları arasında da derin bir farklılık söz konusudur.

Görece orta-üst toplumsal kesime mensup bir aileden gelmekle birlikte siyasal yaşamı boyunca "halkçı" kimliğini ön plana çıkaran bir isim olarak Ecevit, İnönü'nün, 1965'te CHP'nin ortanın solunda konumlandığını ifade etmesinden sonra hızlı biçimde bu öğretiyi sahiplenmiş, toplumu geriye götürmek uğraşındaki "aşırı sağ", toplumdaki değişikliklere set çekmek amacıyla "ortanın sağ", toplumdaki değişime karşı bir tepki geliştirmeyen "merkez" ve dogmalara bağlı bir ideolojiye kaynaklık etmekle itham edilen "aşırı sol" karşısında memleketin sorunlarını çözüme kavuşturabilecek tek düşünsel akımın, "ortanın solu" olduğu fikrini, savunmuştur (Ecevit, 2009: 10-16). Öte yandan, Feyzioğlu'nun liderliğini yaptığı isimler ise ortanın soluna mesafeli yaklaşmakta ve öğretiyi, partinin toplumun değişik kesimleri arasında nüfuz kazanabilmesini engellemekle itham etmektedirler. Taşkın (2002: 452) tarafından siyasetteki yerleri "cumhuriyetçi-muhafazakarlık" biçiminde nitelenen bu çevre, CHP'nin bir an evvel ortanın solundan vazgeçmesi gerektiğini savunmakta (Bozkır, 2007: 276); yine Feyzioğlu'nun başını çektiği Sekizler Grubu² mücadelelerini, CHP'nin Kemalizm'den uzaklaşarak sosyalist bir partiye dönüşmemesi biçiminde özetlemektedirler (Erdem, 2002:456).

Bu koşullar altında gerçekleştirilen 18 Ekim 1966 tarihli CHP 18.Olağan Kurultayı'nda ne Ecevit ne de Feyzioğlu, İnönü'ye karşı bir genel başkanlık mücadelesine girişmemişse de parti meclisinde çoğunluğu elde edebilmek için yarışmışlar, bu yarıştan garip ayrılan ise Ecevit olmuştur. Kurultay sonrasında yapılan ilk parti meclisi toplantısında Ecevit, 43 üyenin 31'inin oyunu alarak CHP'nin yeni genel sekreteri olmuş, böylece CHP ve Türk siyaseti için yeni bir dönem başlamıştır (Uyar, 2017: 240).

CHP meclis grubundaki ağırlığına karşın, parti meclisindeki kompozisyonu kendisi, için bir mağlubiyet telakki eden Feyzioğlu, 1967 senesi içinde CHP'den istifa etmiş (Bakışık, 2009: 236) ve destekçisi milletvekili ve senatörlerin de katılımıyla Güven Partisi (GP)'yi kurmuştur³.

Parti programında "Temel Görüşler" başlığı altında ifade edildiği hâliyle GP; Atatürk ilke ve inkılaplarını uygulayacağı politikaların çerçevesini belirleyen ana fikri akım biçiminde nitelemiş, bu kapsamda; milliyetçilik, halkçılık, cumhuriyetçilik, devletçilik ve laikliği; partilerinin, temel ilkeleri olarak kabul etmiştir. Politik konjonktür dahilinde, devrimcilik ifadesi yerineyse, ıslahatçılık ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir (Bozkır, 2007: 280).

GP'nin kuruluş sürecini ortanın solu etrafında yaşanan tartışmalar ile açıklamak doğru ve yerinde olduğu gibi, meseleyi bir yönüyle de eksik bırakmak anlamına gelecektir. 1970'li yıllara kadar CHP-GP, 1971-1980 arasında ise CHP-CGP ayrışmasının bir diğer boyutunu, partilerin idareci kadrolarının ağırlıklı biçimde mensubu oldukları sosyal çevre, söylem ve politikaları ile hitap ettikleri toplumsal kesimlere ilişkin farklılık oluşturmaktadır.

Bora (2017); GP'nin politik yaşama katılımını, CHP içindeki eski-yeni otokrat eğilimli bürokratlar ile az sayıdaki tek parti döneminden kalma yerel oligarşi temsilcilerinin partinin, sosyal demokrat bir partiye dönüşmesi sürecine yönelik bir tepki biçiminde değerlendirirken; Teziç (1976: 296), ortanın solu tartışmaları kapsamında CHP'den ayrılan isimlerin, parti içindeki üst düzey bürokrasi, sermaye sınıfı ve toprak ağalarının sözcülüğünü yapan isimler olduğunu söylemektedir. Bu eleştirileri haklı kılar biçimde, partini kuruluşunu takip eden ilk genel ve yerel seçimde, GP ağırlıklı biçimde yerelde adaylarının kuvvetli olduğu şehirlerde başarılar elde etmiş; program ve söylemleri bakımından yurt genelinde etkili olan bir siyasi parti olamamıştır. 1969-1973 yılları arasında siyasetin, ordu kaynaklı müdahalelere açık hâle gelişi; siyasa üretim sürecinde, idarenin hassasiyetlerini önceleyen bir siyasi parti olarak GP-MGP-CGP çizgisinin, politik yaşamdaki görünürlüğü arttırmış; ara rejim

² CHP Kayseri Milletvekili ve grup başkanvekili Turhan Feyzioğlu, Tekirdağ Milletvekili Orhan Öztürk, Emin Paksüt, Coşkun Kurca, Süreyya Koç, Turan Şahin, Van Senatörü Ferit Melen, Ağrı Senatörü Fehmi Alpaslan (Erdem,2021).

³ GP-MGP-CGP çizgisindeki siyasi partilerin bu çalışmada taşıdıkları önem temelde HP'nin kuruluşu sürecinde, devlet elitlerinin öncelikleri bahsinde gösterdiği tavır sebebiyle CHP'den çok bu çizginin, siyasal yaşamdaki mirasçısı olduğu iddiasından kaynaklanmaktadır.

döneminde kurulan partiler üzeri hükümetlerin hepsinde, bu siyasi partilere mensup isimler, bakanlık yapmak fırsatı elde etmiştir. İlgili hükümetlerin ilk ikisine liderlik eden Erim; çalışma arkadaşları hakkında yapmış olduğu değerlendirmede, GP-MGP-CGP'li bakanların, kabinede sola karşı en şedit politikaların hayata geçirilmesini arzulayan isimler olduğunu söylemekte; bu minvalde partinin, bakanlar kurulunun, muhafazakâr kanadı biçiminde nitelendirilebileceği kanaatine varmaktadır (Erim, 2018: 6).

Bu koşullar altında gerçekleştirilen 14 Ekim 1973 Milletvekili Genel Seçimleri, 1967'den bu yana halktan daha çok, devlet elitleri ve komuta kademesine yüzü dönük bir siyaset yapma anlayışına sahip, GP-MGP-CGP çizgisi için tam bir hayal kırıklığı doğurmuş; Ecevit'in CHP'si uzun yıllar sonra DP-AP çizgisinde siyaset yapan bir partiyi geride bırakarak ülke genelinde birinci parti olmuşken, CGP oy oranı ve milletvekili sayısı bakımından TBMM'deki 5.büyük grup olabilmıştır (Duman ve İpekşen, 2013: 125). Aynı sene gerçekleştirilen yerel seçimlerde de CGP'nin gerileyişi devam etmiş, bir önceki yerel seçimde kazanılan üç il belediyesi (Van, Mardin, Hakkâri) bağımsız adaylara ya da AP'ye kaybedilmiştir (Çitci, 2001: 84-85).

14 Ekim 1973 seçimlerinden sonra hiçbir siyasi partinin, tek başına iktidar olamayacağı anlaşılmaya başlandı. Bu süreçte partiler arası koalisyon görüşmeleri başlamış, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan'ın hükümeti kurmak konusunda uzlaşmaları neticesinde CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümetin işbaşında kaldığı on aylık süre zarfında da (Ocak-Kasım 1974) siyasal-toplumsal meseleleri değerlendirmek bahsinde CHP-CGP'nin yaşadığı ihtilaf ortadan kalkmamış, Feyzioğlu liderliğindeki CGP grubu, siyaseten CHP ile kıyaslanamayacak kadar zayıf olsa da hükümeti eleştirmekten geri durmamıştır. Feyzioğlu'nun hükümet karşı eleştirilerinin başında, partizanlığın had safhaya ulaştığı ve koalisyon ortaklarının "aşırı sağ" ve aşırı solun" hamiliğini yaptığı yer almaktadır (Bozkır, 1996: 248). CHP-MSP Hükümeti'nin Kasım 1974'te dağılmasıyla başlayan süreçte Türk siyasetinde yeni sayfa açılmış, milliyetçi eğilime sahip dört siyasi partinin uzlaşmaları neticesinde Süleyman Demirel'in lideri olduğu yeni bir hükümet kurulmuştur. IV. Demirel Hükümeti'nde CGP 5. bakanlık ile temsil edilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2014: 272). Koalisyon hükümetinin görevde kaldığı iki seneyi aşkın zaman diliminde CGP, birçok yöneticisi siyasal yaşamlarına CHP'de başlamış bir parti olmasına karşın AP-MSP-MHP gibi partiler ile Ecevit ve CHP'ye karşı ortak hareket etmiş, 1975 senesinde Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri için yapılan yenileme seçimlerine AP'nin, CHP karşısında başarı kazanması amacıyla katılmamıştır (Bozkır, 2007: 297). Öğrenci-işçi hareketleri, sivil-asker ilişkileri, vatandaş hak ve özgürlükleriyle idarenin çıkar ve öncelikleri bahsinde gerçekleşen tartışmalarda da CHP ağırlıklı biçimde sivilleşme ve demokratikleşmeyi öncelleyen bir politik perspektif geliştirmiş iken, CGP ekseriyetle koalisyon ortağı diğer partiler gibi müesses nizamın muhafazasından yana olmuştur.

Haziran 1977 seçimleriyle, CGP'nin 1970'li yıllar boyunca yaşadığı güç kaybı doruk noktasına ulaşmış, alınan %1,87 oya karşılık 3 milletvekili kazanılabilmıştır (Alkan, 2020, 869:870). Aynı sene içinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde de CGP'nin oy oranı %1'in altına düşmüştür (Çitci, 2001: 112). Seçimlerin ardından hiçbir siyasi partinin tek başına iktidara gelmesine olanak tanımayan bir meclis kompozisyonunun oluşması üzerine partiler arası koalisyon görüşmeleri başlamış, CGP bu sefer AP-MSP-MHP Hükümeti'ne katılmamıştır (Dursun, 2018: 437). II.MC Hükümeti, meclisteki çoğunluğunu, 11 AP'nin partilerinden istifa etmesiyle kaybetmiş; bu isimlerin desteğini alan Ecevit, yeni bir hükümet kurmuş; CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve Van Milletvekili Salih Yıldız'da bu hükümette bakanlık yapmışlardır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 5392). CHP'nin 1979 Cumhuriyet Senatosu üyelik yenileme seçimleriyle açık olan milletvekillikleri için yapılan seçimde ağır bir mağlubiyet almasını takiben hükümet istifasını sunmuş ve 12 Eylül müdahalesine kadar ülke, Demirel tarafından kurulan bir azınlık hükümetince yönetilmiştir. Bu süreçte, CGP'nin de siyasal etkinliği gündend güne azalmış, 12 Eylül darbesi, siyaseten bir "tabela partisi" niteliği arz eden CGP'nin faaliyetlerini de diğer siyasi partilere benzer biçimde askıya almış, tüm siyasi partilerin resmen kapatılmasını öngören yasal düzenleme neticesinde de CGP bütünüyle siyasal yaşamdan silinmiştir (Milliyet, 17 Ekim 1981: 1).

3. 12 EYLÜL SONRASI SİVİL SİYASETE DÖNÜŞ VE HALKÇI PARTİ

12 Eylül müdahalesi, demokratik siyaseti kesintiye uğratan 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 askeri müdahalelerinden farklı olarak, parti gözetilmeksizin tüm siyasi aktörlerin, siyasal yaşamın dışına itildiği bir darbedir. Darbe sonrasında, tüm siyasi parti genel başkanları tutuklanmış, meclis ve bakanlar kurulu dağıtılmış, belediye başkan ve meclis üyeleri görevlerinden el çektiler, yerlerine emekli ve muvazzaf askerler veya mülki idareciler getirilmiştir (Zürcher, 2009: 401-402). Darbenin hemen ardından Bülend Ulusu başbakanlığında kurulan hükümet ise MGK tarafından alınan kararları uygulamak haricinde bir işleve sahip olamamış; 1980-1983 arasında ülke idaresi fiilen askerlerin elinde olmuştur. 12 Eylül'ü takiben akıllarda yer edinen sorulardan bir tanesi, eski siyasetçilerin akıbeti iken bir diğeri de askeri idarenin ne kadar süreceğidir. Evren, darbenin ardından gerçekleştirdiği yurt gezilerinde MGK'nın ömrünün uzun sürmeyeceğini söylemiş ve kanuni düzenlemeler, anayasa, seçim ve siyasi partiler kanununun hazırlanmasından sonra yönetimin sivillere devredilecek olduğunu ifade etmiştir (TTK, 1981: 265). Anayasa ve diğer temel kanunların kaleme alınması sürecinde askerler tarafından takınılan tutum ise "sivilleşme" sürecinin sınırlarının belirlenmesi bakımından önemlidir.

Haziran 1981’de 2485 sayılı “Kurucu Meclis Hakkında Kanun” bu kapsamda üzerinde durulması gereken ilk gelişmedir. Söz konusu kanun çerçevesinde, MGK ve Danışma Meclisi (DM)’den oluşacak bir kurucu meclisin oluşturulması kararlaştırılmış; bu meclisin asli vazifesi, askeri idare koşullarında; yasama organı olarak görev yapmak biçiminde belirlenmiştir. Mecliste asıl karar vericinin, MGK olacağı herkesçe bilinmekle birlikte; DM içerisinde 12 Eylül öncesinde faaliyet gösteren siyasi partilere yakın isimlerin bulunabileceği düşüncesiyle, baştan bir adım atılarak DM üyeliği şartları arasında 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak ifadesine yer verilmiştir (RG:30.06.1981/ 17386). Ekim 1981’de çıkarılan 1533 sayılı “Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun” ile de darbeden önce faaliyet gösteren tüm siyasi partiler kapatılmış, para dahil tüm taşınır ve taşınmaz malları hazineye devredilmiştir (Aydın ve Taşkın, 2014: 332). Evren’in, Ekim 1981’de DM açılış toplantısında yaptığı konuşmanın, yeni bir Siyasi Partiler ve Seçim Kanunu’nun gerekliliğini vurgulayan kısımları sivil siyasete dönüşün ardından yaşanacak bir dizi gelişmenin habercisi niteliğindedir.

Evren konuşmasında, 12 Eylül öncesine ait Siyasi Partiler ve Seçim Kanununu sert biçimde tenkit etmiş; Siyasi Partiler Kanununun, “*parti liderliği diktatöryası*” yarattığını söylemiş ve parti genel merkezleri ile il örgütleri arasındaki ilişkiyi birbirlerini seçmeye dayalı demokrasi dışı bir “*fasit daire*” biçiminde nitelemiştir. Seçim Kanunu hakkındaki eleştirilerin odağında ise az oy alan partilerin, kazandıkları milletvekilleriyle koalisyon görüşmeleri sırasında tavizler elde edebilmeleri ve önseçim uygulamasının doğurduğu aksaklıklar yer almaktadır (TTK, 1981: 325-326). Özetle; Evren’in demeç ve açıklamalarında askeri idarenin siyasetçilere ve siyaset kurumuna yönelik bir güvensizliği açık biçimde görülmektedir ve yönetimin sivillere devri hâlinde ülkenin yeniden 12 Eylül 1980 öncesine dönebileceği korkusu bu güvensizliğin ana sebebidir. 1982 Anayasası’nı belirli yönleriyle bu güvensizlik ikliminin eseri biçiminde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kasım 1982’deki halk oylaması neticesinde 1982 Anayasası kabul edilmiş; Evren, cumhurbaşkanı olarak köşke çıkmıştır. Bu gelişme sonrasında, demokratik siyasete dönüş adımları da hızlanmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1983 senesi itibariyle yeni Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları kabul edilerek seçimlere katılacak partilerin kurulmasına izin verilmeye başlanmıştır. Yine bu süreçte, kabul edilen kanunlar çerçevesinde, genel seçimlerde yurt genelinde, ara seçimlerde ise seçim yapılan çevrelerin tümünde geçerli oyların yüzde onunu alamayan bir siyasi partinin mecliste temsil edilemeyeceği kararlaştırılmıştır (RG: 13.06.1983/ 18076).

3.1. Sosyal Demokrasi ve Halkçı Partinin Siyasal-Toplumsal Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

Siyaset biliminin temel kavramlarından bir tanesi olan ideolojinin, fikir babası Fransız düşünür Antonie Destutt de Tracy’dir ve kavram en genel anlamıyla “fikirler bilimi” biçiminde tanımlanmaktadır (Heywood: 2013: 23). İlk siyasi ideoloji liberalizm, mutlakiyetçi rejimlerde monarkların sahip olduğu sınırsız, devredilemez ve denetlenemez iktidarın, anayasa ve meclis gibi kurumlar vasıtasıyla dengelenmesi savunusuyla ortaya çıkmış (Berktaş, 2014: 49-50), insanlığın tarihi süreçte deneyimlediği kimi başka gelişmeler neticesinde, farklı siyasal ideolojiler gelişim fırsatı elde etmiştir.

Bir siyasal ideoloji olarak sosyal demokrasinin ortaya çıkış ve gelişimi siyasi spektrumdaki diğer ideolojilerden daha farklı olmuştur. Sosyal demokrasi, 19.yüzyıl boyunca sosyalist devrim fikriyle hemhâl iken, 20.yy’da tamamıyla parlamenter demokrasinin sınırları dahilinde kalmak anlamını taşımaya başlamış, ana ereği kapitalist sistemin tasfiyesinden, sosyal adaletçi bir perspektifle yenilenmesine dönüşmüştür (Saraçoğlu, 2012: 363-364). Sosyal demokrasinin, ulaşmayı hedeflediği eşitlikçi ve sosyal adaletçi sistem ve toplum modeli için yararlanacağı araçlar arasında ise orta ve alt gelir grubundaki vatandaşlara daha az vergi yükü daha fazla maddi kazanç sağlayan bir vergi-sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi, genel sağlık ve eğitim hizmetlerinin ücretsiz karşılanması ve sosyal yardımlar aracılığıyla gelir dengesizliğinin önlenmeye çalışılması yer almaktadır (Karatepe, 2011: 87).

Türk siyasal yaşamında, sağ-sol temelli bir ayrışma ilk kez 1960’lı yılların başında görülmeye başlanmış; 1965’ten başlayarak CHP’nin kendisini “ortanın solunda” tanımlayışı ve bu tanımdan rahatsızlık duyan CHP’lilerce kurulan ve politik kimliğini Kemalizm-Atatürkçülük gibi değerler üzerinden tanımlamayı yeğleyen siyasi partiler arasında siyasal-toplumsal meseleleri değerlendirmek bağlamında esaslı bir farklılık oluşmuştur. 1983 senesi itibariyle bu ayrışma daha farklı bir bağlamda yeniden siyaset kurumunu meşgul etmeye başlamıştır. Mayıs 1983’te siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesiyle sol oyların adresi olmak iddiası taşıyan iki parti ortaya çıkmış, bu partiler programları, kuruluşu sürecinde yaşanan gelişmeler ve liderlerinin söylemleri bakımından birbirlerinden ayrılmıştır.

Eski İzmir valisi ve dönemin başbakanlık müsteşarı Necdet Calp, başkanlığından kurulan HP; siyasetin “majestelerinin muhalefeti” biçiminde nitelenmiş (Tanör, vd., 2000: 54), parti ileri gelenleri, bu nitelemeye haklılık kazandırıcısına, askeri idarenin, hassasiyetleri konusunda azami dikkati göstermeye çalışmışlardır. Bu kapsamda dönemin, sosyal demokrat oylara talip diğer siyasi partisi Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)’den farklı olarak partinin kurucuları arasında, askeri yönetimin yasama organı niteliğindeki DM, üyesi isimlere yer verilmiştir. Yine, HP ve SODEP kurucuları listesi karşılaştırıldığında dikkat çekici hususlardan bir tanesi; HP’nin sosyal demokrat olmak iddiasına sahip bir siyasi parti olmasına karşın kurucuları arasındaki sendikacıların, 12 Eylül öncesi sendikal yaşamda aktif isimler değilken; Tez Büro-İş, Yol-İş, Ağaç-İş, Petrol-İş gibi

sendikaların, darbeden önceki başkanlarının, SODEP'in kurucuları arasında yer alıyor oluşudur. Son olarak; iki parti, asker kökenli kurucu üyelerin sayısı bakımından da birbirlerinden ayrılmaktadır ve bu sayı, HP'de daha yüksektir (Polat, 2009: 39-40). HP'nin, politik-toplumsal kimliği hakkında yapılacak değerlendirmenin, sağlam bir temel üzerine inşa edilebilmesi öncelikle parti programının kendi içinde ve SODEP'in programıyla karşılaştırmalı biçimde ele alınmasından geçmektedir.

HP kurucuları, her ne kadar kendilerinin, askeri idarenin güdümünde bir siyasal hareket olduğuna ilişkin tartışmalara baştan set çekmek amacıyla, programlarının ilk maddesinde; "HP, Sosyal Demokrat bir partidir" ifadesine yer vermiş olsalar da (HP, 1983: 1) SODEP programıyla mukayese edildiğinde sosyal demokrat kimliğin altının yeterince doldurulmadığı görülmektedir. Zira SODEP, sosyal demokrat kimliğini; "insana verilen üstün değer, insan hak ve özgürlüklerine saygı, üretimin arttırılarken sosyal adalet ve paylaşımın göz ardı edilmemesi ve ulusal bütünlüğün, evrensel insanlık değerleriyle ilişkili biçimde tanımlanması" gibi değerler ile destekliyor iken (SODEP, 1983: 1); HP programında bu minvalde herhangi bir ifadeye yer verilmemektedir. Benzer biçimde HP'nin ilkeleri arasında Atatürk'ün 6 ilkesi sayılıyor ve "Devrimcilik" başlığı altında güçlü bir Atatürkçülük vurgusu yapılıyor (HP, 1983: 1-3); SODEP'in temel ilkeleri "özgürlük, eşitlik, çalışmanın değeri, demokratiklik, bağımsızlık ve üreticilik" biçiminde sıralanmaktadır (SODEP, 1983: 2-5)⁴.

HP'nin politik kimliğine ilişkin yapılacak değerlendirmenin bir diğer veçhesini ise ekonomi politikalarına ilişkin geliştirilen güçlü "karma ekonomi" vurgusu oluşturmaktadır. Program, ekonomiyeye devlet müdahalesinin baştan reddedilmemesi ve refahın, sosyal adalet ilkesi çerçevesinde tanzim edilmesi gibi sosyal demokrat ideolojiyle ilişkilendirilebilecek kimi ifadeleri içermesine karşın bunların, teoriden pratiğe nasıl geçirileceği sorusu yanıtız bırakılmaktadır (HP, 1983: 9-10). HP-SODEP ayrışmasında partiler arası söylem farklılığının açık biçimde ortaya çıktığı bir diğer başlık; devletin örgütsel yapısı ve idare-vatandaş ilişkilerinin niteliğidir. SODEP programında, devletin temel nitelikleri; "demokratiklik, hukukilik, sosyal devlet olmak ve laiklik" biçiminde sıralanmakta ve devlet-vatandaş ilişkilerinin demokratik temellere oturtulması gerektiği ifade edilirken (SODEP, 1983: 10-12); HP programında devletin sınırlandırılmasından bahsedilmemekte, idare-vatandaş ilişkileri daha ziyadesiyle temel kanun ve uygulamalar bağlamında ele alınmaktadır (HP, 1983: 35). HP ve SODEP programları, 12 Eylül rejiminin, karar ve uygulamaları bağlamında geliştirdikleri tavır bakımından da ayrılmaktadır. SODEP programında (1983: 16-18); 12 Eylül müdahalesini doğuran koşullardan çıkılarak, çok partili döneme adım atıldığı vurgulanmış; mevcut koşullar, sendika, dernek, vakıf ve kooperatiflere siyaset yapma yasağı getirmesine karşın parti programının, "sivil toplumun örgütlenmesi" başlığı altında sendika, meslek kuruluşları ve dernekler demokratik siyasal yaşamın ana öğeleri olarak nitelenmiş, partinin söz konusu kuruluşların çalışmalarına demokrasinin gelişimi bakımından verdiği önem ifade edilmiştir. HP programında (1983) ise askeri idarenin tepkisini çekebilecek bu söylemden uzak durulmuş programın hiçbir yerinde sendika veya meslek kuruluşlarının ismi anılmamıştır. HP; devlet örgütlenmesi, eğitim-kültür politikaları, basın özgürlüğü, laiklik, yerel yönetimler, dış ilişkiler gibi başlıklarda da geliştirdiği söylem bakımından, arayış hâlinde bir siyasi parti olduğu görüntüsü vermektedir.

Parti, iktidarında öngördüğü eğitim sisteminin, temel niteliklerini; "i) özgürlükçü demokrasiyi güçlendirmek, ii) barışçıl olmak, iii) çağdaş uygarlığa uygun olmak, iv) insan bedeninin sağlıklı kalmasını sağlamak, v) birliği kapsamak, vi) olanak eşitliği sağlamak, vii) yaygınlık ve sürekliliği prensip edinmek, viii) parasız eğitime öncelik verilmesi, ix) herkesin eğitilmesini sağlamak, x) iş başı eğitiminin göz ardı edilmemesi" biçiminde sıralamış (HP, 1983:31-32), özgürlükçü demokrasinin güçlendirileceği söylenmekle birlikte; bu amaca hangi araçların kullanılarak ulaşılacağı sorusu yanıtız bırakmıştır. Programın, "Basın" başlıklı bölümünde ise basın veya düşünce özgürlüğünün sınırlarının genişletilmesinden ziyade, haberleşme alanında çağın gerektirdiği teknolojik ilerlemenin sağlanacağı vaadinde bulunulmuştur (HP, 1983:32). HP, laiklik meselesinde ise ana hatlarıyla, 1982 Anayasası'yla uyumlu bir söylem geliştirmeye çalışmış, partinin; "mezhep ve inanç ayrılıklarının, eşitsizlik ve ayrıcalık etkeni olmamasına özen göstereceği ve inançların, siyasal amaçla kullanımının veya sömürü aracı hâline getirilmesini önleyeceği ifade edilmiştir" (HP, 1983: 32).

Programın, "Kamu Yönetimi" başlığı altında ise üniversitelerden, özerklik konusu gündeme getirilmeden; kendilerine has özellikleri göz önünde tutularak, gerçekleştirilecek yeni bir personel rejimi bağlamında bahsedilmiş, memurların; sosyo-ekonomik statüleri ve yaşam standartlarının iyileştirileceği ifade edilmiştir (HP, 1983: 38). HP programının; "Yerel Yönetimler" başlıklı kısmında ağırlıklı biçimde; merkez-yerel ilişkileri, yerel yönetimlerin sahip olduğu mali kaynaklar ve yerel yönetim birimleri arasındaki ilişkilerin niteliği gibi prosedürel meseleler ele alınmış (HP, 1983:40-41); 12 Eylül öncesi CHP'li belediyelerin yurt genelinde "toplumcu belediyeçilik" anlayışı çerçevesinde ortaya koydukları bir anlamda Türk yerel

⁴ Akat (2004: 13), SODEP-HP ikiliğinden daha farklı bir bağlamda gerçekleştirmiş olduğu bir değerlendirmede sosyal demokratlık iddiası taşıyan bir siyasi partinin temel ilkelerinden bir tanesinin demokrasi olması gerektiğini söylemektedir.

yönetimler tarihinde belediyeçiliğin, ideolojik bir çehre kazanmasının ilk örneği olan politika ve eylemlere referansta bulunulmamıştır. Son olarak dış ilişkilerde HP, esas gayesini, ulusumuzun; bağımsızlık, egemenlik ve mutluluğunu gözetmek; ülkemizin mensubu olduğu uluslararası ittifaklardaki saygınlığını arttırmak ve Kıbrıs Türklerinin, 1974'te elde ettikleri özgürlük ve güvenlik ortamını devamlı kılarak; Kıbrıs'ı iki bölge, bağımsız ve bağlantısız federal bir devlet hâline getirmek biçiminde sıralamıştır (HP, 1983: 44-45). Benzer konu başlıklarında SODEP ise HP'den belirli yönleri ayırmaktadır. Öncelikle eğitim politikaları, SODEP programında ayrı bir başlık hâlinde değil, "Kültür Politikaları" başlığı altında ele alınmış; "Türkiye'nin eğitim düzeninde toplumsal yapı kaynaklı, önemli sınırlamaların mevcut olduğu" söylendikten sonra; bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı, üretici güçlerin yeterli ölçüde gelişmemiş olması, dengesiz gelir dağılımı ve yurt kalkınmasındaki eksikler, eğitim meselesiyle ilişkili biçimde ele alınması gereken konular olarak nitelenmiştir. Bu kapsamda SODEP; eğitim alanında atılacak adımlar neticesinde, fırsat eşitliğinin sağlanacağı ve toplumsal bütünleşmenin gerçekleştirileceği vaatlerinde bulunmuştur (SODEP, 1983: 40) Parti programında, üniversiteler ise diğer siyasi partilerden farklı biçimde; özerkliğe sahip olmaları gereken kurumlar olarak tanımlanmış; askeri rejim döneminde, ekonomik ve yönetsel sebeplerle üniversitelerden uzaklaştırılan öğretim üyelerine atf yapılarak; öğretim üyesi kaybının önüne geçileceği söylenmiştir (SODEP, 1983: 41). Dış politika başlığı altında; SODEP, HP'nin aksine, ulusumuzun, bağımsızlığına gölge düşürülmemesi ve ülkemizin çıkarlarının savunulmasının yanı sıra, sosyal demokrat olmak sebebiyle uluslararası arenada diğer devlet ve örgütlerle de iyi ilişkilerin geliştirilmesine önem verdiğini söylemekte, ülke idaresinin demokratikleşmesini, dış ilişkilerde saygınlığımızı arttıracak bir gelişme olarak nitelenmektedir (SODEP, 1983: 20-21). Programın, "Dış Güvenlik" kısmında ise partinin, ulusun güvenliğini bir yandan silahlı kuvvetlerin gelişen teknolojinin gereklerine uygun bir vurucu güce sahip olarak örgütlenmesinde bulurken, öte yandan barışçı bir dış politika izlemesinde gördüğünü söylemektedir (SODEP, 1983: 22) Son olarak SODEP programında, HP'den farklı olarak; yerel yönetimlerde, merkeziyetçilik vurgusunun daha hafif biçimde yapıldığı bir söylem geliştirilmek istenmiş; partinin, merkeziyetçi yönetim anlayışının uzağında yerel yönetimlere önem veren bir yönetim anlayışına sahip olduğu (SODEP, 1983: 3) ve kamu hizmetlerinin niteliği bakımından merkezden örgütlenmesinin kaçınılmaz olmadığı ve önemli etkinlik kayıplarının yaşanmayacağı, hâllerde hizmetin, yerel yönetimler eliyle gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir (SODEP, 1983: 14) Yine, SODEP Programı'nda merkezi yönetim-yerel yönetimler arası denetim-özerklik ilişkisi, HP'den daha farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmiş; merkezin, yerel yönetimler üzerinde denetim yetkisinin olması, gerekli görülse de bu denetim esnasında idari vesayet kesiminin dar tutulması, yargısal denetime ağırlık verilmesi gerektiği söylenmiştir (SODEP, 1983: 15)

HP'nin politik kimliğine ilişkin bir değerlendirme yapabilmek adına yararlanılacak bir başka kaynak dönemin siyasal gelişmeleridir. MGK'nin, SODEP'in seçimlere katılımına izin vermediğinin ardından seçimlere katılan tek sosyal demokrat parti olan HP, 15 eski milletvekili ve 10 DM üyesinin yer aldığı, Adana-1. Seçim Bölgesi, Çorum, Denizli, İstanbul-1. Seçim Bölgesi, İstanbul-4. Seçim Bölgesi, İstanbul-6. Seçim Bölgesi, Kırklareli, Konya, Niğde, Trabzon, Urfa ve Van'da listenin, bir veya ikinci sırasında emekli askerlerin bulunduğu, bir milletvekili aday listesiyle, seçmenlerin karşına çıkmış (RG: 04.10.1983/18181); Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)'lerin, devleti zarara uğratacak biçimde özelleştirilmesine karşı çıkış ve sosyal adalet-eşitlik odaklı yeni bir sosyal düzenin tesisi üzerine şekillenen vaatleriyle oyların %30,1'ini alarak (Köse ve Yılmaz, 2018: 334), sosyal demokratların 1977'de ulaştığı %41 oranındaki oyun oldukça gerisinde kalmıştır.

HP'nin 1983 seçimlerinde il bazlı performansı da partinin kimliğine dair bilgi verir niteliktedir. 12 Eylül öncesinde işçi nüfusun yoğun biçimde ikamet ettiği şehirlerdeki sosyal demokrat "kemik oylar" 1983'te HP'ye istenilen ölçüde ulaşabilmiş değildir. Bu çerçevede İstanbul, Kocaeli, Bursa, Adana, Gaziantep gibi sanayinin görece geliştiği ve işçi sınıfının yoğun biçimde ikamet ettiği şehirlerde; HP, ANAP'ın gerisinde kalmış; Zonguldak'ta ise kıl payı birinci parti olunabilmiştir (YSK, 2021).

Seçim sonuçları uyarınca partinin, yurt genelinde en yüksek ve en düşük oranda oy aldığı şehirler ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: 1983 Milletvekili Genel Seçimleri HP- En Yüksek/ En Düşük Oy Alınan Şehirler

Şehir	Oy Oranı	Şehir	Oy Oranı
TUNCELİ	%63,55	BİTLİS	%5,26
HAKKÂRİ	%51,08	ERZURUM	%16,57
SİNOP	%44,76	ÇANKIRI	%17,20
DİYARBAKIR	%42,01	KÜTAHYA	%17,44
EDİRNE	%41,32	MUŞ	%18,83

Kaynak: <https://www.ysk.gov.tr/>, adresinden yazar tarafından yararlanılarak oluşturulmuştur.

HP'nin yurdun bütününde, en yüksek oranda oy aldığı şehirler göstermektedir ki; parti, yerel değerlerin, oy verme sürecinde baskın olduğu şehirler ile sosyal demokratların, istikrarlı biçimde sağa karşı üstünlük kurduğu şehirlerde, rakiplerini zorlanmadan geride bırakmıştır. Geleneksel değerlerin ve muhafazakâr yaşam tarzının, nüfuz alanının görece daha geniş olduğu şehirlerde ise parti oy oranı bakımından, Türkiye ortalamasının bir hayli gerisinde kalmıştır. DM kökenli 9 milletvekilinin yer aldığı, 117 kişilik HP meclis grubu ağırlıklı biçimde erkek ve üniversite mezunu kişilerden oluşmakta, bu yönüyle ANAP ve MDP ile benzerlik gösterilmektedir. HP milletvekillerinin meslekleri uyarınca dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Halkçı Parti Milletvekilleri Meslek Dağılımı

Avukat-Hukukçu	20	Doktor-Dış Hekimi-Veteriner	5
Mimar-Mühendis-Müteahhit	16	Öğretim Üyesi	5
Mali Müşavir-İktisatçı	11	Öğretmen	5
Bürokrat	10	Gazeteci	4
Subay	9	Milletvekili-Senatör-Yüksek Yargı Mensubu	3
Tüccar	9	Çiftçi	3
Emekli Memur	8	Eczacı	2
İşçi-Sendikacı	6	Ev Hanımı	1

Kaynak: TBMM Milletvekilleri Albümünden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

HP meclis grubu üyeleri meslekleri bakımından ayrıntılı biçimde incelendiği takdirde fark edilecek ilk gerçeklik; avukat-hukukçu ve mimar-mühendis-müteahhitlerin sahip oldukları sayısal üstünlüktür. Türk siyasal yaşamına ilişkin geçmiş tecrübeler eşliğinde bir siyasi partinin meclis grubunda avukatların sayıca fazlalığı şaşırtıcı bir durum değilken, mimar-mühendis-müteahhitler bağlamında aynı yorumu yapabilmek mümkün değildir. Şüphesiz, bu meslek grubunun siyasal yaşamda artan etkinliği, 24 Ocak (1980) Kararları ile açılan yolda 12 Eylül müdahalesini takiben devam ettirilen serbest piyasa ekonomisine geçiş çabası ve bu çaba çerçevesinde siyasetin değişen doğasıyla ilişkili biçimde değerlendirilmelidir. Yine, HP'nin kuruluşundan beri taşıdığı “devletçi” imaj parti meclis grubunu da yansıtmış ve işçi-sendikacı vekillerin sayısı 6’da kalır iken, emekli bürokrat-subay-senatör-yüksek yargı mensubu ve öğretim üyesi vekillerin sayısı 27 olmuştur (RG: 14.11.1983/18221).

HP'nin siyasal-toplumsal kimliğinin ana hatlarına ilişkin fikir geliştirebileceğimiz bir diğer başlığı; Mayıs 1983-Kasım 1985 arasında meclis gündemine gelen meseleler hakkında, başta genel başkanlar Necdet Calp ve Aydın Güven Gürkan olmak üzere diğer milletvekilleri tarafından yapılan konuşmaların içeriği oluşturmaktadır. Kurucu genel Başkan Calp’ın; 45.Cumhuriyet Hükümeti Programı Görüşmelerinden başlayarak, genel başkanlığı bıraktığı Haziran 1985’e değin TBMM çatısı altında gerçekleştirdiği konuşmalar esasında bir denge arayışının eseridir. ANAP’ın neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde, devletin ekonomideki etkinliğinin daraltılması ve özelleştirmelerin sert biçimde eleştirildiği bu konuşmalarda vatandaş hak ve özgürlükleri ile idare-vatandaş ilişkileri bağlamında daha itidalli bir dil kullanılmıştır. Bu durumu somut bir örnek ile ifade etmek gerekirse;

45.Cumhuriyet Hükümeti Programı Görüşmelerinde; programda yer alan “*huzur ve güvenin bedeli demokratik nizam ile insan hak ve hürriyetlerinden vazgeçilmesi değildir*” ifadesinin HP’nin de görüşü olduğu dile getirildikten sonra, 12 Eylül müdahalesinin haklılığında bahsedilmiş ve askeri rejim dönemindeki hükümetlere teşekkür etmekten geri durulmamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C.1, B.11: 108-109). XVII. Dönem Meclis faaliyetleri sırasında da Calp’ın konuşmaları ağırlıklı biçimde “milliyetçi-sosyal adaletçi” bir zemin üzerine inşa olmuş; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Meclis ve Senatosunun Ermeni diasporasının tezlerini gündeme alması ve Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde meydana gelen terör olaylarıyla ilgili meclis oturumlarında Calp; milliyetçilik hassasiyeti yüksek konuşmalar yapmış, Kurtuluş Savaşı’ndan verdiği örneklerle ulusumuzun en zor günlerde dahi ulusal çıkar ve onuru gözetmekten geri durmadığını ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.3, B.6: 141-142). Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki terör olayları bağlamında da Calp olayların; basit bir asiye vakası şeklinde değerlendirilemeyeceğini söyleyerek terörün ardından dış güçlerin olduğunu vurgulayarak ve bu hareketleri; “*planlı-programlı, Türk devletine karşı, Türk milletinin birlik ve beraberliğini tehdit edici ve Türk vatanının bölme amacı taşıyan*” girişimler biçiminde nitelenmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.7, B.13, 402-405).

1985 Mali Yılı Bütçe Kanun Tasarısı ve 11.6.1985 tarih 2559 sayılı “Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanun Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkındaki Kanun Tasarısı” görüşmelerinde ise daha sosyal adaletçi-özgürlükçü bir diskur çerçevesinde, toplumun farklı kesimlerinin zamlar ve enflasyon karşısında ezilmekte olduğu, milli gelirin dağıtımındaki adaletsizliğin arttığı, eğitim ve sağlık bakanlıklarının bütçeden aldığı payın azaltıldığı söylenerek, ANAP hükümetinin 1985 Mali Yılı Bütçesi “*gayrisosyal bir bütçe*” biçiminde nitelenmiş (TBMM Tutanak Dergisi, C.9, B.36, 109-110); kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin artırılması öngörülen bir başka kanun tasarısına ilişkin de bu değişikliklerle sıkıyönetim idaresinin yerine polis rejimine bırakacağı ve demokratik yaşama geçişle geride bırakılan birçok “*ilkel anlayış ve kötü anı*” günümüze taşıyacağı söylenerek kanun tasarısına destek verilmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.18, B.111, 119-121).

Kuşku yok ki, HP’nin politik-toplumsal kimliği hakkında değerlendirmede bulunmak için kullanılacak bir diğer araç; 1983-1985 seneleri arasında meclis gündemine gelen ve kamuoyunda yoğun tartışmalara kaynaklık eden kimi kanun tekliflerinde, parti grubu adına konuşan milletvekilleriince geliştirilen söylem ve konuşmalarının içeriğidir. Bu kapsamda, ANAP iktidarının ilk döneminde mecliste görüşülerek yasalaşan; 2985 sayılı “Toplu Konut Kanunu”, 2990 sayılı “Devlet İhale Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, 3030 sayılı “Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükümünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun”, 3065 sayılı “Katma Değer Vergisi Kanunu”, 3086 sayılı “Kıyı Kanunu”, 3194 sayılı “İmar Kanunu” ve 3213 sayılı “Maden Kanunu” hakkındaki meclis görüşmelerinin incelenmesi yerinde olacaktır.

Mezkûr kanunların ilki, Mart 1984'te yasalaşan 2985 sayılı "Toplu Konut Kanunudur". Kanunun görüşüldüğü oturumda, parti grubu adına konuşan Sinop milletvekili Halit Barış Can; yeni kanunu, özel konut kuruluşlarının, toplu konut yapımına olanak tanıyan bir kanun biçiminde nitelemiş; kanun tasarısında sosyal konut inşaatı meselesine yer verilmediğini söyleyerek, hükümetin, asıl amacının, iktisaden zor durumdaki bazı şirketlerin, kurtarılması olduğu eleştirisini getirmiştir. Ayrıca, Can; partisi adına kanun teklifinin, yasalaşması hususunda olumsuz yönde oy kullanacaklarını açıklarken; partilerinin, "devlet kaynaklarından köprü, baraj, konut vs. yaptırmayacağız zihniyetinin değil, bu fonlardan yapılacak yatırımları sattırmayacağız diye düşünen bir siyasi ve ekonomik görüşün temsilcileri olduğunu söylemiştir" (TBMM Tutanak Dergisi, C.2, B.40, 349-351). 2990 sayılı "Devlet İhale Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" TBMM'de görüşülüyor iken HP Grubu adına partinin, DM kökenli üyelerinden Ağrı milletvekili Paşa Sarıoğlu söz almıştır. Sarıoğlu'nun konuşması ana hatlarıyla, ilgili kanunda gerçekleştirilen değişiklikler çerçevesinde, karşılaşılabilecek sorunlara ilişkin, hükümete getirilen önerilerle sınırlı kalmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, C.3, B.41, 19-21). Yerel yönetimler sistemimizde yeni bir yönetsel birimin ihdasını sağlayan 3030 sayılı "Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" hakkındaysa İzmir milletvekili Hüseyin Aydemir, merkez-yerel ilişkilerinin niteliğine dair bir değerlendirmede bulunmadan; merkezi idareye ait kimi yetkilerin, büyükşehir belediye başkanlarına verilmesinin Anayasaya muhalefet anlamına geldiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.4, B.84, 546). Bu ifade, 1970'ler Türkiye'sinde sosyal demokratların, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve merkezin, yerel üzerindeki vesayet denetiminin daraltılmasına yönelik politika ve söylemleriyle birlikte düşünüldüğü takdirde; partiyi, sosyal demokrat bir siyasi parti olarak yorumlamadaki zorluk, açığa çıkmaktadır. 3065 sayılı "Katma Değer Kanunu" üzerine mecliste yapılan genel görüşme sırasında Çanakkale milletvekili Onural Şeref Bozkurt ve Kahramanmaraş milletvekili M. Turan Bayezit; sosyal adalet olgusunun, güçlü biçimde vurgulandığı konuşmalar yapmışlar; Bozkurt, toplumdaki gelir farklılığından bahsederken; "zenginler mükellef sofralar kurabiliyorken, dar gelirlilerin sofralarına katıksız somunu dahi koymakta zorlandıklarını" söylemiş (TBMM Tutanak Dergisi, C.7, B.17, 558); Bayezit ise parti programlarında, Katma Değer Vergisi'nin mevcut olmasıyla birlikte vergiyi, ANAP'tan farklı bir bakış açısıyla ele aldıklarını söylemiş ve yaklaşımlarını; "sosyal adalet ilkesi içerisinde bugün toplumun büyük kesimini teşkil eden; emeklisi, esnafı, çiftçisi, memuru, işçisi, küçük tüccarıyla büyük bir kitlenin korkuyla beklediği bir ortamın habercisi olmayan bir vergi sisteminin geliştirilmesi" biçiminde özetlemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.7, B.17, 595). ANAP'ın, Türkiye'de ağırlıklı biçimde kamuya ait işletmelerin faaliyet gösterdiği alanlarda özel sektör kuruluşlarının da faaliyet gösterebilmesini ve kamuya ait mallar niteliğindeki kıyı ve imar alanlarında mevcut durumun, değiştirilmesini öngören yasa değişiklikleri hakkında ise HP, söz konusu kanun tekliflerinin, aleyhinde politikalar geliştirmiştir. İlgili kanun tekliflerine ilişkin TBMM'de parti grubu adına konuşan milletvekillere, Ordu milletvekili Hüseyin Avni Sağesen, gündemdeki yeni "Kıyı Kanunu" çerçevesinde, "herkesin eşit ve ücretsiz olarak yararlanmasına ayrılan sınırsız mallar arasındaki kıyıların, iktidar partisi tarafından birkaç işini bilir becerikliye, mülk olarak verilmek istediğini söylemiş; söz konusu kanunun, kıyıları yasalara aykırı biçimde, millet hizmetinde alan veya alacak olanların, kanunsuzluğunu gizleme kanunu olduğunu" ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.8, B.30, 510-511). İmar Kanunu görüşmeleri sırasında ise Gaziantep milletvekili Süleyman Koyuncu; "söz konusu yasanın kabulü hâlinde, İstanbul Boğazı ve çevresinin, yürürlükteki kanunların dışında bir yönetim biçimine sahip hâle geleceği ve yakın gelecekte, dar gelirli vatandaşların; Boğaziçi'ni gezip, görmelerinin dahi mümkün olamayabileceği" eleştirisinde bulunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, C.16, B.94, 14-15). Son olarak; Ağrı milletvekili Paşa Sarıoğlu, 3213 sayılı "Maden Kanunu" yasa tasarısı hakkında; Anayasanın 168.maddesindeki, "Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir" temel görüş ve önceliğinin bir kenara itilerek, kamu yararı ve devletin ekonomik kaynaklarını devlete fazla görmekte, devlet eliyle aranması ve işletilmesi öngörülen birkaç madeni mevcut durumuyla dondurarak, bu yasanın çıkmasından sonra bunların aranması ve işletilmesi yerli ve yabancı herkese açılmaktadır. Bütün tuzak, bor madenleri ile tronalar ve diğer stratejik madenler içindir. Devletin, Anayasanın bu açık hükmüne rağmen, bor gibi bazı stratejik madenlerin işletilmesindeki öncelik hakkı, millete hiçbir ek yarar getirmeyeceği biline biline, elinden alınmaktadır" değerlendirmesinde bulunmuş ve parti olarak, kanun teklifinin reddi yönünde oy kullanacaklarını söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.16, B.102, 445). Özetle, ANAP iktidarının ilk döneminde meclise gelen ve çok sayıda başlıkta, Türkiye'nin 1980'li yıllarda yaşadığı liberalizasyon sürecinin, etkilerinin güçlü biçimde hissedildiği yasa tasarıları ilişkin HP, genellikle iktidar partisine destek vermemiş ve söz konusu tasarılar kapsamında, ANAP'ı; seçkin ve küçük bir azınlığı mutlu etmek pahasına, geniş toplumsal kesimleri mağduriyete uğratmakla tenkit etmiştir.

HP'nin tüzel kimliğini muhafaza ederek katıldığı ikinci ve son seçim ise 25 Mart 1984 tarihli Mahalli İdareler Seçimleri olmuştur. Mart 1984 yerel seçimlerinde, SODEP, DYP ve RP'de seçimlere katılabilecek böylece daha demokratik bir ortam sağlanmıştır. Genel Başkan Necdet Calp seçim meydanlarında, ANAP ve SODEP eleştirilerinin yoğunlukta olduğu konuşmalar yapmış; ANAP uyguladığı ekonomik politikalarla milleti sefaletle mahkûm etmek, SODEP ise "aşırı sol" bir parti olmakla itham etmiştir (Çitci, 2001: 146). Seçim meydanlarında HP'yi gündemine alan tek parti ise SODEP olmuş; ancak İnönü, Calp'ın aksine rakibini açıktan eleştirmek yerine, seçim öncesi yasal mevzuat sebebiyle birleşmeleri olanaksız olan iki partinin, seçimlerde sosyal demokrat oyların SODEP'te toplanmasıyla, kolayca birleşebileceklerini söylemiştir (İnönü, 2007: 383).

25 Mart 1984 Mahalli İdareler Seçimleri'nin ardından oluşan tablo yerel yönetimlerde mutlak bir ANAP hakimiyetine işaret etmektedir. Seçim neticeleri HP açısından da büyük bir hayal kırıklığı doğurmuş; hiçbir şehirde belediye başkanlığı kazanılmadığı gibi SODEP'in de gerisine düşülmüştür. 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri'nde, soldaki tek parti olmak sebebiyle, HP'yi destekleyen çevreler, bu seçimde tercihlerini SODEP'ten yana kullanmıştır. 1984 yerel seçimlerinin siyasal yaşama doğrudan etki eden sonuçlarından bir tanesi askeri dönemin "icazetli" partilerinin millet nazarında kabul görmediğinin açığa çıkması olmuş bu kapsamda hem HP'de hem de MDP'de bir dizi tartışma baş göstermiştir. Haziran 1985 tarihli HP Kongresinde bu tartışmalar zirve yapmış ve Antalya Milletvekili Aydın Güven Gürkan, Necdet Calp'ın yerine HP Genel Başkanı seçilmiştir (Hürriyet, 30.06.1985:1). Kongar (1991: 113) bu lider değişikliğinin basit bir parti içi mücadele biçiminde görülmemesi gerektiği kanaatinde. Zira, HP'deki bu değişim aynı zamanda askeri rejimin başbakanlık müsteşarı Necdet Calp'a karşı parti tabanından gelen bir dalganın zaferidir ve yeni genel başkan Gürkan, sosyal demokrasinin evrensel ilkelerine bağlılık konusunda daha duyarlı bir profil çizmektedir.

Gürkan'ın TBMM'de yaptığı konuşmalarda da bu duyarlılık rahatlıkla fark edilebilmektedir. İşkence yasağını çiğneyen kamu görevlilerinin karşılaşıacağı cezai müeyyidenin arttırılmasını öngören yasa değişikliğiyle ilgili konuşmada ANAP hükümetinin güvenlikçi söyleminden açık biçimde tenkit edilmesi ve meclisin asli vazifesinin "kaba kuvveti yok etmek ve hukuk devletini egemen kılmak" (TBMM Tutanak Dergisi, C.14, B.75, 191-193) olduğunun ifade edilmesi ve 1 Mayıs münasebetiyle yapılan konuşmada "dünyada hiçbir ulusal sınır ve dini birlik gerektirmeyen bayramın 1 Mayıs olduğunun söylenmesi" (TBMM Tutanak Dergisi, C.28, B.100, 275), bu kapsamda akla gelen ilk örnekler arasında yer almaktadır. Gürkan'ın partinin başına geçtiği, Haziran 1985'den "solda birlik" görüşmelerinin olumlu sonuçlanarak HP- SODEP birleşmesinin gerçekleştiği, Kasım 1985'e kadar meclis gündemine gelen kanun tasarıları partiler arasında büyük ihtilaflara sebebiyet vermemiş; 3218 sayılı "Serbest Bölgeler Kanunu" ve 3233 sayılı "4.7.1934 Tarihli ve 2559 Sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun" bu durumun istinasını oluşturmuştur. Serbest Bölgeler Kanunu hakkında parti grubu adına söz alan Kırklareli milletvekili Erol Ağaçlı; kanun çerçevesinde, "serbest bölgelerdeki faaliyetler dolayısıyla elde edilen kazanç ve iratların kambyo mevzuatına tevsiki hâlinde gelir ve kurumlar vergisinden muaf oluşunun" milletin vergileriyle, milletin arazisi üzerinde kurulmuş işletmelerden, vergi tahsil edilememesi anlamına geldiğini söylemiş; bu işletmelere, devlet eliyle tanınan ayrıcalıkların, piyasada haksız rekabete yol açacağını ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.17, B.108, 367-368). 3233 sayılı kanunun farklı maddelerine ilişkin söz alan milletvekilleriyle, esas itibarıyla hak ve özgürlükler rejiminde bir geriye gidişin yaşandığı hususunda ortaklaşmışlar, Sinop milletvekili Özer Gürbüz, kanunun yasalaşması hâlinde Anayasanın ihlal edileceği ve Cumhuriyet'in 1934 tarihli ilk Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun dahi gerisine düşüleceği eleştirisinde bulunmuş (TBMM Tutanak Dergisi, C.18, B.111, 157), İstanbul Milletvekili Günseli Özkaya, ise yasa tasarısının, polislerin yetki alanını genişletmesi bakımından Türkiye'yi, polis yetkisi yönünden açık bir pazar hâline getirdiğini söylemiş (TBMM Tutanak Dergisi, C.18, B.111, 176), Ankara milletvekili M. Seyfi Oktay, kanunda polislerin, vatandaşa müdahale edebileceği hâllerin muğlaklığından ve uygulamada polislerin, sınırsız yetkiye sahip hâle gelebilecekleri endişesinden bahsetmiş (TBMM Tutanak Dergisi, C.18, B.112, 271), Kahramanmaraş milletvekili M. Turan Bayezit, iktidar partisinin, 12 Eylül öncesi tabloları gündeme getirmek suretiyle, vatandaşların özgürlüğünü kısıtlamak istediğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.18, B.113, 437), Adıyaman milletvekili Ahmet Sırrı Özbek, tarihin; halkını baskı altına alan hiçbir iktidarın, ilelebet ayakta kalamadığını söylerken; Şahlık Dönemi İran'ı ve Mussolini İtalya'sını örnek göstermiş, tasarımı; hukuk devletinin, genel ilkelerine aykırılık taşımak ve iktidar partisinin, otoriter çizgisinin kalınlaşmasını sağlamakla eleştirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, C.18, B.114, 533).

Aynı senenin Kasım ayı içinde, HP ve SODEP'in tek çatı altında toplanmasına ilişkin hukuki prosedür tamamlanmış ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) kurulmuştur; parti grubunun ekseriyeti, siyasal yaşamlarına SHP'de devam etmeyi yeğlerken, az sayıda milletvekili Bülent Ecevit'in yasaklı olduğu dönem eşi tarafından kurulan Demokratik Sol Parti (DSP) veya merkez sağdaki ANAP ve DYP'ye katılmış yine az sayıdaki vekilde, siyasi faaliyetlerini herhangi bir partinin mensubu olmadan sürdürmeyi tercih etmiştir (TBMM, 2010: 1119-1169).

HP, Türkiye'de sosyal demokrat çizgide siyaset yapmanın oldukça zorlaştığı, siyasi-toplumsal koşullarda örgütlenen, katıldığı ilk seçimde; görece başarılı bir sonuç elde etse de askeri idarenin, siyasal yaşam üzerindeki ağırlığının azalmaya başlamasıyla birlikte, etkinliğini yitirmiştir. Bu süreçte parti liderliği, SODEP ile birleşme görüşmeleri yürütmüş; bu görüşmeler neticesinde partinin ilgili kurulları, SODEP'e ilhak olunmasını kararlaştırmıştır. Partinin temel metinleri ve temsilcilerinin kamuoyuna yansıyan konuşmaları ışığında partinin; sosyal adalet, gelir dağılımı, refahın hakça bölüşülmesi gibi konularda; sosyal demokrat bir siyasi parti olmak sebebiyle taşınması gereken öncelikler çerçevesinde bir söylem geliştirilebilmişse de üniversiteler veya belirli kamu kurumlarının özerk olması, merkezi idarenin, yerel yönetimler üzerindeki vesayetinin hafifletilmesi gibi meselelerde, milliyetçi-muhafazakar siyasetin refleksleriyle, hareket ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu doğrultuda; sosyal demokratların, 1990'lı yılların ikinci yarısından başlayarak siyasa belirleme süreçlerinde baskın bir değer hâline gelen ulusalcılık hassasiyetinin belirli ölçülerde, HP deneyiminden kalma bir miras biçiminde nitelenmesi yerinde olacaktır.

4. SONUÇ

XVIII. yy'da tarih sahnesine çıkan siyasi ideolojiler, kısa süre içinde insanların siyasal-toplumsal, kültürel ve ekonomik meseleleri değerlendirmeleri sürecinde başat aktör hâline gelmiş; bir toplumda halk ile yönetici sınıf arasındaki ilişkinin niteliği, ekonomik zenginliğin üretim aracı malların iyeliği veya kültürel ilişkilerdeki sınır noktaları siyasi ideolojiler tarafından belirlenir olmuştur. Siyasi ideolojiler hakkındaki yapılacak bir değerlendirmenin önemli veçhelerinden bir tanesini de eşitlik kavramı etrafında dönen tartışmalar oluşturmaktadır. Liberalizm için eşitlik, insanların eşit ahlaki değerlere sahip olması bağlamında fırsat eşitliği ile sınırlandırılırken, sosyalizm meseleyi daha geniş bir ölçekte değerlendirerek “sosyal eşitliği” savunmaktadır.

Bu noktada “sosyal eşitlik” fikrine getirilen eleştirilerin başında insanların yaratıcılığına ket vurulacağı yer almaktadır. Bu bağlamda sosyalist düşünce içinden doğan bir siyasal ideoloji olarak sosyal demokrasi mutlak dereceli bir sosyal eşitlikten görel bir sosyal eşitliğin savunuculuğunu yapmakta ve ideolojik temellerini bu düzlem üzerine inşa etmektedir.

Türkiye’de siyasi ideolojilerin, aktüel politikaya eklenişleri 1960 sonrasında gerçekleşmiştir. Bu süreçte CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün CHP’yi ortanın solunda yer alan bir siyasi parti biçiminde tanımlamasıyla CHP içindeki farklı cenahlar arasında bir gerilim baş göstermiş ve neticede parti birden fazla kez istifa dalgalarına şahit olmuştur. 1970’li yıllarda CHP-CGP arasında ortanın solu-sosyal demokrasi/ Kemalizm tartışmaları vuku bulmuştur.

12 Eylül (1980) askeri darbesi sonrası ise solda siyaset yapan SODEP ve HP arasında daha farklı bir ayrışma söz konusu olmuş, her iki siyasi parti de kendisini sosyal demokrasinin esas temsilcisi olarak tanımlamıştır. Dönemin siyasal atmosferi içinde HP, SODEP’i sıklıkla “aşırı sol” bir parti olmak ile itham ederken SODEP, HP’ye karşı daha barışçıl ve uzlaşmacı bir dil kullanmaktan yana olmuştur.

HP’nin temel metinleri, politikaları, meclis grubu, seçim faaliyetlerinin incelenerek partinin, hangi ölçülerde sosyal demokrat bir parti biçiminde tanımlanabileceği sorusuna yanıt aranan bu çalışmada varılan sonuç; HP’nin Batılı anlamda sınıf-emek gibi değerleri önceleyen bir “emeğin kitle partisi” olmadığı ve ulusal bağımsızlık, sosyal adalet gibi değerleri politika üretim sürecinin merkezinde konumlandıran sosyal adaletçi-ulusalçı çizgide siyaset yapmayı yeğleyen bir parti olduğudur.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2019). *Bir kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akat, A.S. (2004). *Sosyal Demokrasi Gündemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, M.Ö. (2020). Yetmişli Yıllarda Seçimler ve Plakla Propaganda. M.K. Kaynar (haz.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (s.863-885) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydoğan, P. (2020). Demokrasiye Geri Dönüş: Türk Parlamento Tarihinde XII. Dönem (1961-1965). Y. Tekin (Ed.), *Yüzcü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri II. Cilt* içinde (s.427-453) Ankara: TBMM Basımevi.
- Bakışık, Ş. (2009). *CHP ile Bir Ömür*. İstanbul: Cumhuriyet Kitap.
- Berktaş, F. (2014). Liberalizm. B.Örs (der.), 19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler içinde (s.47-106) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bezcı, B. (2010). Siyasetleştirilmiş Toplum ya da Halksız Cumhuriyet: Sosyal Demokrasinin CHP Pratiği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 38-53.
- Bora, T. (2017a). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017b). *Güven Partisi*. <https://birikimdergisi.com/>, Erişim Tarihi: 18.03.2021
- Bozkır, G. (1996). Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2(6-7), 227-262.
- Bozkır, G. (2007). Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 275-308.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşiv Taraması, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/>, Erişim Tarihi: 14.03.2021
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi II (1950'den Günümüze)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çitci, O. (2001). *Yerel Seçimler Panoraması 1963-1999*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Duman, D. & Sun İpekşen, S. (2013). Türkiye’de Genel Seçim Kampanyaları (1950-2002). *Electronic Turkish Studies*, 8(7), 117-135.
- Duman, L. (2015). 1983 Seçimlerine Katılan Siyasi Partilerin Milliyetçilik Anlayışları: Türk-İslam Sentezinin Zaferi mi? *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 63, 31-66.
- Dursun, D. (2019). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Dursun, S. (2018). Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7(20), 425-440.
- Duverger, M. (1974). *Siyasi Partiler* (çev. E. Özbudun) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ecevit, B. (2009). *Ortanın Solu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Emre, Y. (2019). *CHP Sosyal Demokrasi ve Sol Türkiye’de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, T. (2002). CHP’de Parti İçi Mücadelede “Kemalizm” ve “Devrimler” Tartışmaları Üzerine. A. İnşel (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (449-457) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdem, T. (2021). 3’ler, 8’ler, 76’lar CHP’de Kemalist Ayrılığın Kısa Tarihi, <https://www.sde.org.tr/>, Erişim Tarihi: 20.06.2021

- Erim, N. (2018). *12 Mart Amları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eroğul, C. (2019). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ersan, V. (2014). *1970'lerde Türkiye Solu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. İstanbul: Adres Yayınları.
- HP. (1983). *Halkçı Parti Programı*. Ankara: Halkçı Parti Yayınları.
- Hürriyet Gazetesi Arşiv Taraması, <https://www.hurriyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 24.03.2021.
- İnönü, E. (2007). *Anılar ve Düşünceler II*. İstanbul: Boyut Matbaacılık.
- Kahraman, H.B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kapanı, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karatepe, Ş. (2011). *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaynar, M.K. (2019). Türkiye'nin Etilili Yılları Üzerine Bazı Notlar. M.K. Kaynar (haz.) *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (s.15-39). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynar, M.K. ve Ak, G. (2018). 1980 Darbesi Sonrası Türkiye'de Ana Akım Sol Partiler. *IDEA Studies*, 9, 365-375.
- Keskin, Y.Z. & Akın, G. (2020). 12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1980-1983). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 703-724.
- Koca, F. (2020). Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri. M.K. Kaynar (haz.) *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde (s.87-99). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (1991). Tüm Dünya Sosyal Demokrasiye Yöneliyor. R. Çakır- H. Göktaş (Röp). *Resmî Tarih Sivil Arayış Sosyal Demokratlarda İdeoloji ve Politika* içinde (s.99-117). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kömrürcü, D. (2009). Geçmişle Gelecek Arasında Bir Alternatif Arayışı: Sosyal Demokrat Halkçı Parti. *Sosyal Bilimler Dergisi* 2(2), 2-32.
- Köse, A. & Yılmaz, M. (2018). 1950'lerden 2000'lere Türkiye Siyasetinde Değişen/Değişmeyen Değer Öncelikleri. *Journal Of Turkish Studies*, 13(22), 321-339.
- Kurucu Meclis Hakkında Kanun. (30.06.1981). *Resmî Gazete*. (Sayı: 17386). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>.
- Milliyet Gazetesi Arşiv Taraması, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>, Erişim Tarihi: 20.06.2021
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.1, Toplantı:2, Birleşim:11, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/>, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.2, Toplantı:1, Birleşim:40, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 15.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.3, Toplantı:1, Birleşim:6, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 17, C.3, Toplantı:1, Birleşim:41, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 15.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 17, C.4, Toplantı:1, Birleşim:84, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 15.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.7, Toplantı:1, Birleşim:13, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17 C.7, Toplantı:1, Birleşim:17, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 16.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.8, Toplantı:1, Birleşim:30, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 16.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.9, Toplantı:2, Birleşim:36, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.14, Toplantı:1, Birleşim:75, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.16, Toplantı:1, Birleşim:94, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 17.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.16, Toplantı:1, Birleşim:102, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 18.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.17, Toplantı:1, Birleşim:108, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 19.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.18, Toplantı:1, Birleşim:111, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.18, Toplantı:1, Birleşim:112, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 19.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.18, Toplantı:1, Birleşim:113, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/>, Erişim Tarihi: 20.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.18, Toplantı:1, Birleşim:114, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 20.06.2021.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:17, C.28, Toplantı:2, Birleşim:100, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, Erişim Tarihi: 22.03.2021.
- Milletvekili Seçimi Kanunu. (13.06.1983). *Resmî Gazete*. (Sayı: 18076). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/>
- Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 5 26 Mart 1971-17 Kasım 1974*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Ozan, E.D. (2015). İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı. G. Atılğan, & C. Saraçoğlu, & A. Uslu (haz.) *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* içinde (s. 657-747) İstanbul: Yordam Kitap.
- Öztan, B. & Çelik, Z.A. (2017). 27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir Albay: Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. M.K. Kaynar (haz.) *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* içinde (s.155-179) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, A. (2009). *1980 Sonrası Türkiye Solu: SHP Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/>, adresinden erişilmiştir.
- Resmî Gazete (1983). <https://www.resmigazete.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 14.06.2021
- Resmî Gazete (1983). <https://www.resmigazete.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 14.06.2021
- Saraçoğlu, C. (2012). Sosyal Demokrasi. G. Atılğan & E. A. Aytekin (haz.) *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde (s. 363-379) İstanbul: Yordam Kitap.
- Seçkin, A. (2019). *Türk Siyasi Yaşamında Halkçı Parti* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir). <https://tez.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- SODEP. (1983). *SODEP Programı*. Ankara: SODEP Yayınları.
- Şahin, G. (2016). 1983 Seçimlerine Katılan Siyasi Partilerin Askeri Yönetim Sonrası Türkiye'sine İlişkin Söylemleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(33), 283-307.
- Tanör, B. & Boratav, K., Akşın, S. (2000). *Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Taşkın, Y. (2002). Turan Güneş. A. İnşel (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm* içinde (452-458) İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM. (2010). *TBMM Albümü 1920-2010 3. Cilt 1983-2007*. Ankara: TBMM Basımevi.

- Tekin, Y., & Okutan, M.Ç. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasal Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler)*. Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Toker, M. (1993). *İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tunaya, T.Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TTK (1981). *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uçkan, R. (2017). Altmışlı Yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi ve Ortanın Solu. M.K. Kaynar (haz.) *Türkiye'nin 1960'lı Yılları içinde* (s.453-473) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (2017). *İki Darbe Arasında CHP*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yıldırım, M. (2019). Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri. *Liberal Düşünce Dergisi* 24(93), 35-58.
- YSK (2021). *6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları*. <https://www.ysk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021.
- Zürcher, E.J. (2009). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

